

УДК 340.116

ПРАВОРОЗУМІННЯ ЯК МЕТОДОЛОГІЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ АКУЛЬТУРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ (У КОНТЕКСТІ КЛАСИФІКАЦІЇ ПРАВОВИХ СИСТЕМ)

Igor SITAR,

кандидат юридичних наук, доцент, докторант кафедри теорії держави і права
Національної академії внутрішніх справ

SUMMARY

The problem of legal understanding in the context of present classification of legal systems is based on acculturation processes. In theoretical aspect the legal understanding defines legal structure of the law; bad in practical – causes development and further improvement of legal sources, as well as their role in activities of the state (legal system) and in acculturation processes of exchange and borrowing between legal systems. Particular attention is paid to the classification features of legal systems in the context of acculturation approaches.

Key words: legal understanding, acculturation in law, legal system, classification of legal systems, legal sources, dialectics.

АНОТАЦІЯ

Розглядається праворозуміння як підстава для класифікації правових систем сучасності та джерело аккультураційних процесів. Праворозуміння у теоретичному аспекті визначає юридичну конструкцію права в певній системі; у практичному – обумовлює розвиток і подальше вдосконалення джерел права, а також їх роль у діяльності держави (правової системи) та в аккультураційних процесах запозичення й обміну між системами права. Особливу увагу приділено питанню класифікаційних особливостей правових систем у контексті аккультураційних підходів.

Ключові слова: праворозуміння, аккультурація у праві, право, правова система, класифікація правових систем, джерела права, діалектика.

Постановка проблеми. Проблема побудови правової держави і громадянського суспільства вимагає переосмислення сутнісних характеристик правової системи. Відтак актуальним видається аналіз концепцій праворозуміння та їх класифікації в контексті аккультурації у праві, що відбувається як на макро-, так і на мікрорівнях.

Стан дослідження. Праворозуміння як методологічний інструментарій класифікації правових систем розглядалося у працях таких науковців, як Л.А. Луць, А.Х. Саїдов, М.М. Марченко, П.М. Рабінович, М.І. Козюбра, О.Ф. Скакун, Р. Давид, Г.Дж. Берман, К. Цвайгерт. Однак проблема діалектичного зв'язку між праворозумінням та аккультурацією у праві, а також питання класифікації правових систем досліджені недостатньо.

Мета статті – обґрунтувати діалектичну залежність між правовою аккультурацією та праворозумінням і класифікацією правових систем.

Вклад основного матеріалу. Аналіз концепцій праворозуміння, на яких базується та чи інша правова система, дозволяє з'ясувати генетичне походження джерел права, а також розуміння сутнісних характеристик права і правосвідомості як явищ, які є основою аккультураційних процесів.

Праворозуміння – визначений образ права, що характеризується сукупністю найбільш загальних те-

оретичних ознак права і практичного (ціннісного) ставлення до нього. А.В. Поляков вирізняє два типи праворозуміння: практичний і теоретичний. Перший відображається в суспільній правовій свідомості у вигляді найбільш загальних ознак, що характеризують ставлення суспільства до права, його особливе правобачення і правовідчуття. Кожна цивілізація має свій тип праворозуміння. Наприклад, можна говорити про найбільш загальні групи – праворозуміння Заходу і Сходу. Теоретичний тип праворозуміння зазвичай оформлений концептуально, ціннісні мотиви в ньому ідеалізовані [1, с. 82]. Отже, у класичному варіанті праворозуміння має не лише теоретичний характер у формі різноманітних концепцій та ідеологій, а й практичний, який «вмонтований» у правосвідомість, визначає поведінкові елементи суб'єкта суспільного життя, його ставлення до права загалом, правотворчої, правозастосовної та правоінтерпретаційної діяльності, а також впливає на процеси аккультурації в певній правовій системі.

Кожна система права чи правова сім'я має свій тип праворозуміння, який є домінуючим, впливає на функціонування правових систем і залежить від багатьох соціальних чинників. Вітчизняний компаративіст К.О. Шелестов зазначає: «Домінуюче праворозуміння – це особливе розуміння певного змісту права, що

складається в суспільстві як найбільш важливе й поширене та визначає функціонування правових систем. Дане праворозуміння має суб'єктивний характер, оскільки процес інтерпретації залежить від особистого уявлення індивіда про право, що домінує в конкретному суспільстві» [2, с. 17].

Також домінує праворозуміння має принципове значення для типології правових систем, воно є визначальним критерієм, який забезпечує її об'єктивність і повноту, та при цьому не передбачає відмову від використання інших критеріїв [2].

Аналіз аккультураційних процесів здійснюється на основі різноманітних критеріїв, які дозволяють класифікувати правові системи й визначити в них домінуючий тип праворозуміння. Це необхідно для того, щоб з'ясувати чинники, які впливають на процеси запозичення й рецепції правових ідей, інститутів, процедур тощо, та сформулювати інтегральний тип праворозуміння, що зможе поєднати два чи більше типів праворозуміння.

Традиційно для групування правових систем (сімей) використовують методологічний підхід до класифікації (або типологізації). Типологію трактують як процес поділу пізнавальної сукупності об'єктів на певні групи та як вид наукової систематизації, класифікації предметів або явищ за спільністю суттєвих рис (ознак), а також як групування явищ за допомогою узагальненої моделі типу, що є результатом типологічного опису чи зіставлення. На основі вищезазначеного підходу Л.А. Луць визначає, що тип правової системи – це сукупність найбільш суттєвих юридичних ознак, притаманих групі правових систем, що знаходяться в межах певного правового простору [3, с. 47].

Поширеним є й підхід, який трактує класифікацію (лат. *classic* – розряд, і *facere* – робити) як систему розподілу однорідних предметів або понять за класами, відділами на основі певних спільних ознак (критеріїв), властивостей.

Необхідність класифікації правових систем обумовлюється тим, що це допомагає встановити найбільш загальні для всіх правових систем якості, сприяє їх глибокому пізнанню, дозволяє зафіксувати закономірні зв'язки між правовими системами [4, с. 35].

Існування класифікації полегшує визначення місця й ролі конкретної правової системи в загальній світовій системі на правовій карті світу, вказує на інтеграційні та конвергенційні аспекти правових систем сучасності. Класифікація полегшує шляхи гармонізації та уніфікації права, що є надзвичайно актуальним для аналізу аккультураційних процесів.

Традиційно складним є питання про вибір критеріїв класифікації національних правових систем, у пошуках чого вчені-компаративісти брали за основу різні чинники (цивілізаційну, регіональну та інші загальні зовнішні і внутрішні ознаки). Класифікація може мати як діахронний (історичний), так і синхронний характер,

її можна здійснювати на рівні правових систем та в межах окремих галузей права різних правових систем.

У західній компаративістиці особливо інтенсивні дискусії ведуться щодо чинників, які мають прямий вплив на формування загальних ознак правових систем, а отже, і на вибір критеріїв їх класифікації [5, с. 253].

Серед таких чинників називають економічні, політичні, ідеологічні, релігійні, історичні, географічні, демографічні [6, с. 71], військово-політичні (щодо сучасної Європи) [7, с. 28]. М.М. Марченко формулює низку вимог щодо чинників впливу на формування загальних ознак правових систем, а також критеріїв їх класифікації, зокрема таких:

- 1) постійність, фундаментальність (а не випадковість) чинників;
- 2) чітка визначеність ознак-критеріїв;
- 3) об'єктивність;
- 4) домінування однієї з ознак у складних критеріях;
- 5) врахування поряд з об'єктивними суб'єктивних чинників, що мають прямий вплив на процес формування загальних ознак правових систем [8, с. 254].

Л.А. Луць у своїй праці «Сучасні правові системи світу» зазначає, що в сучасній юридичній літературі класифікація правових систем світу здійснюється за різними критеріями: видами джерел права [9], моделлю законодавчої процедури [10], елементами загальної та правової культури [11, с. 171-177], спільністю принципів правового регулювання суспільних відносин, єдністю термінології, юридичних категорій і понять [12, с. 505-510], а також за складним (сукупним) критерієм, до якого входять наступні: а) історична генеза джерел права та структура правової системи [13, с. 125]; б) права ідеологія та особливості способу правотворення, зорієнтовані на той чи інший елемент правової системи [14, с. 196]; в) методологія права, інфраструктура права та структура процесуального права [15]; г) права ідеологія та юридична техніка; д) правовий стиль [16, с. 553]; е) історичний досвід та розвиток права, методика правового мислення, правові інститути, види джерел права і структурний та аксіологічно зумовлений зв'язок між ними [17, с. 30].

Для аккультураційних процесів важливими є історико-теоретичні аспекти становлення й розвитку, загальна структура, генеза праворозуміння та формування джерел права.

Надзвичайно цікавою щодо класифікації правових систем є запропонована Г.Дж. Берманом концепція західного права, де зазначається, що західне право як продукт ліберального суспільства засноване на індивідуалізмі, традиціях християнства, свободі, підприємництві та устремлінні до правової стабільності, яке покликане зберегти функціональні цінності.

Г.Дж. Берман виокремлює чотири ознаки (рис) західної традиції права:

1) право формується автономно й у тому сенсі продовжує відділятися від політики і релігії, як і від інших видів соціальних інститутів та інших наукових дисциплін;

2) як і раніше, право доручено розвивати професійним спеціалістам (законодавцям, суддям, адвокатам і правознавцям);

3) продовжують активно діяти юридичні навчальні заклади, в яких правові установи концептуалізуються і систематизуються у визначеному ступені;

4) здійснюється юридичне навчання, за допомогою якого оцінюються й пояснюються правові установки і правила [18, с. 51-53, 93].

Французький компаративіст Р. Давид вирізняє два критерії класифікації:

1) юридична техніка, якою користується та чи інша країна, концептуальні структури правових систем чи ієрархії різноманітних джерел;

2) однакові філософські, політичні, економічні принципи [19, с. 20-21].

Видатний німецький компаративіст К. Цвайгерт вважає критерієм класифікації «правовий стиль», який визначається такими чинниками:

а) історичним походженням і розвитком правової системи;

б) панівною доктриною юридичного мислення та її специфікою;

в) своєрідними правовими інститутами;

г) ідеологічними чинниками [20, с. 108].

Слід зазначити, що обидва підходи до класифікації мають право на існування та є вдалими, особливо щодо правових систем романо-германського та англо-американського типів права. Однак більш детального аналізу потребує релігійно-традиційний тип. Насамперед це зумовлено кількістю населення, що проживає у країнах із таким правовим укладом (близько 4 млрд чоловік).

На нашу думку, особливої уваги заслуговує також проблема змішаних правових систем (скандинавського права, де існує конвергенція романо-германського й англо-американського типів, та латиноамериканського права, де приватноправові відносини побудовані на зразок романо-германського права, а публічно-правові – американського). Змішані системи відображають аккультураційні процеси в дії.

Вдалою, на нашу думку, є класифікація правових систем, яку здійснила Л.А. Луць. Поняття правової сім'ї дослідник глибоко аналізує з використанням гносеологічних та інших методологічних підходів. Правову сім'ю вона розуміє як сукупність найбільш суттєвих юридичних ознак, притаманних групі правових систем, що знаходяться в межах певного правового простору й часу.

Науковець поділяє правові системи на такі типи: а) романо-германський; б) англо-американський; в) релігійно-звичаєвий (традиційний) із підтипами

(релігійно-общинний, філософсько-традиційний, звичаєво-общинний); г) змішаний із підтипами (латиноамериканський та скандинавський); д) міждержавний [21, с. 47].

Наведені підходи, запропоновані Р. Давидом, К. Цвайгертом та Л.А. Луць, можна більш точно окреслити й використати для власного дослідження таким чином:

1) формально-юридичний підхід (Л.А. Луць);

2) вивчення історичного підґрунтя походження правової системи, ключової доктрини юридичного мислення, правових джерел і методів тлумачення (К. Цвайгерт);

3) аналіз ідеологічних, філософських, політичних та економічних, юридично-технічних принципів права (Р. Давид);

4) з'ясування впливу правових систем на сучасні політичні, регіональні та глобальні процеси (в контексті феноменолого-комунікативного підходу);

5) дослідження синергетичних процесів у контексті аккультурації права.

Відтак можна визначити такі правові сім'ї:

1) континентального права (романо-германська);

2) загального права (англосаксонська, англо-американська) та право країн Британської Співдружності;

3) змішана (скандинавська та латиноамериканська);

4) релігійно-звичаєва (індуська, іудейська, мусульманська та канонічного права);

5) філософсько-традиційна (країни Далекого Сходу, Японії і Китаю);

6) звичаєво-общинна (країни Африки та Мадагаскару);

7) міждержавний тип правових систем.

Об'єднання правових сімей зазвичай характеризується релігійною, культурною, стильовою спільністю. Як правило, існує єдиний регіон розташування правових сімей.

У ХХ ст. кількість правових систем після розпаду імперій зросло втричі і сьогодні становить близько двохсот. Тому досягнути закони розвитку правових систем (кожної окремо) можна шляхом аналізу так званих генетичних правових систем (наприклад, під час вивчення романо-германського права слід звернути увагу на романську підсистему (Франція), германську (Німеччина)), що дозволить скласти більш повну й водночас детальну картину цієї правової сім'ї. Як бачимо, в даному випадку застосовується діалектичний прийом сходження від абстрактного до конкретного, від загального до одиничного та навпаки. Компаративісти виявляють внутрішню спільність принципів та інститутів певних правових систем, вивчають спільні джерела права, що дозволяє розглядати процеси аккультурації.

Тій чи іншій правовій сім'ї властиве домінуюче праворозуміння. У межах кожної системи права формується специфічне праворозуміння, яке відображає історичні, соціальні, культурні, ідеологічні, релігійні та

інші особливості розвитку суспільства. Тому аналіз проблеми домінуючого праворозуміння в різних правових системах пов'язаний з уявленням про право як таке та функціонування правових систем, що набуває особливого наукового та практичного значення в контексті діалогу правових систем в умовах глобалізаційного світу [2, с. 1].

Отже, визначення домінуючого праворозуміння надзвичайно важливе для аналізу акультураційних процесів загалом, що зумовлене потребою критичного переосмислення традиційних концепцій праворозуміння. Чітке уявлення про те, що таке право, як воно розуміється в межах різних культурно-правових традицій, яких особливостей воно набуває в межах різних правових систем, має принципове значення і для визначення перспектив розвитку певної системи.

Як зазначає П.М. Рабінович, праворозуміння – це відображення в людській свідомості за допомогою поняття, що позначається терміном «право» (чи іншим однозначним із ним словом або символом), того явища, яке оцінюється як корисне для задоволення потреб існування й розвитку визначеного суб'єкта, безпосереднє відображення таких потреб або те, яким чином суб'єкт суспільного життя розуміє право [23, с. 10].

Право як явище, безпосередньо пов'язане з конкретним буттям, функціонує у глибинах життя, рухається в часі та змінюється разом із ним. І хоча у праві знаходять своє втілення «вічні» цінності – ідеали справедливості, свободи, рівності, – їх зміст із часом піддається зміні, зокрема, потребує більш глибокого осмислення. Крім цього, виникає ряд чинників, які впливають на праворозуміння – цивілізаційні, релігійні, моральні, національні, міжнародні тощо [24, с. 24-25].

Висновки. Праворозуміння – це усвідомлення суб'єктом суспільного життя шляхів регулювання суспільних відносин, які існують у конкретному суспільстві, відображають ідеї добра і справедливості та формально виражені у джерелах права тих чи інших правових систем. Однак існує діалектичний зв'язок між праворозумінням і джерелами права, оскільки ці джерела утворюються на основі того чи іншого праворозуміння.

Праворозуміння визначає розвиток правової системи, вказує на діалектичну залежність між джерелами права та становленням правової сім'ї, класифікації правових систем та їх взаємодії, що є основою в контексті акультурації.

Список використаної літератури

1. Поляков А.В. Общая теория права: проблемы интерпретации в контексте коммуникативного подхода : курс лекций / А.В. Поляков. – СПб. : Изд-во С.-Петерб. ун-та, 2004. – 864 с.
2. Шелестов К.О. Домінуюче праворозуміння у функціонуванні правових систем : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / К.О. Шелестов. – Одеса, 2010. – 22 с.

3. Луць Л.А. Сучасні правові системи світу : навч. посібник / Л.А. Луць. – Львів : Вид-во Львівського нац. ун-ту ім. І. Франка, 2003. – 247 с.

4. Ткаченко В.Д. Порівняльне правознавство : підручник / В.Д. Ткаченко, С.П. Погребняк, Д.В. Лук'янов ; за ред. В.Д. Ткаченка. – Х. : Право, 2003. – 274 с.

5. Марченко М.Н. Сравнительное правоведение: общая часть / М.Н. Марченко. – М. : Зерцало-М, 2001. – 440 с.

6. Bogdan M. Comparative Law / M. Bogdan. – Kluwer, 1994.

7. Crus P.A. Modern Approach to Comparative Law / P.A. Crus. – Boston, 1993.

8. Марченко М.Н. Сравнительное правоведение: общая часть / М.Н. Марченко. – М. : Зерцало-М, 2001. – 440 с.

9. Tokarczyk R. Uwagi ogólne o niektórych modelach systemów prawnych / R. Tokarczyk // Państwo i prawo. – 1998. – № 11; Tokarczyk R. Studia z wiodów prawa w systemie demokratycznym / R. Tokarczyk // Prawo na Zachodzie / pod red. W.J. Wolpiuka. – Wrocław, 1992.

10. Rot H. Wartości proceduralne tworzenie prawa / H. Rot // Studium Legislacji prawoznawczej. – Wrocław, 1992.

11. Российская правовая система: введение в общую теорию / ред. В.Н. Синуков. – Саратов, 1994. – 640 с.

12. Merryman A. The Civil Law Tradition / A. Merryman. – N.-Y., 1997. – P. 18.

13. Саидов А.Х. Сравнительное правоведение (основные правовые системы современности) : учебник / А.Х. Саидов ; отв. ред. В.А. Туманов. – 2-е изд., доп. и перераб. – М. : Юристъ, 2000. – 448 с.

14. Теория государства и права. – М. : Наука, 1997.

15. Алексеев С.С. Право: азбука – теория – философия: опыт комплексного исследования / С.С. Алексеев. – М. : Статус, 1999. – 712 с.

16. Осаке К. Сравнительное правоведение в схемах. Общая и Особенная части : учеб.-практ. пособие / К. Осаке. – М. : Дело, 2000. – 256 с.

17. Główne culturey prawne współczesnego świata. – Warszawa, 1995. – S. 30.

18. Берман Г.Дж. Западная традиция права: эпоха реформирования / Г.Дж. Берман ; пер. с англ. – 2-е изд. – М. : Изд-во МГУ ; Изд. группа «Норма – Инфра-М», 1998. – 624 с.

19. Давид Р. Основные правовые системы современности / Р. Давид, Ж. Спинози ; пер. с фр. В.А. Туманова. – М. : Международные отношения, 2003. – 400 с.

20. Цвайгерт К. Введение в сравнительное правоведение в сфере частного права : в 2 т. – Т. I: Основы / К. Цвайгерт, Х. Кётц ; пер. с нем. – М. : Международные отношения, 2000. – 480 с.

21. Луць Л.А. Сучасні правові системи світу : навч. посібник / Л.А. Луць. – Львів : Вид-во Львівського нац. ун-ту ім. І. Франка, 2003. – 247 с.

22. Скакун О.Ф. Принцип единства логического и исторического методов в сравнительном правоведении: открытая лекция / О.Ф. Скакун ; под ред. Ю.С. Шемшученка, О.В. Кресина. – К. ; Симферополь : Ин-т государства и права им. В.М. Корецкого НАН Украины ; Изд-во «Логос», 2007. – Вып. 5. – 31 с.

23. Рабінович П. Правопонимание: сущность, причины и неизбежность плюрализма, современное европейское измерение // Право України. – 2011. – № 1. – С. 8–25.

24. Козюбра Н. Правопонимание: понятия, типы, уровни / Н. Козюбра // Право України. – 2011. – № 1. – С. 25–38.